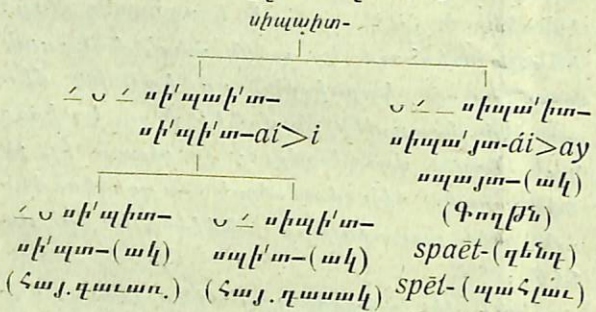

տարազով երկու տարբեր լեզուական միջավայրերի մէջ. երբ $\text{u} \sim \text{u}$ տուած է փախ-ծեղ, երբ $\text{u} \sim \text{u}$ տուած է փի'ցեխ ($\delta = \text{ց}$, $\eta = \text{խ}$), այսինքն՝ ա'ի = ա'յ, ա'ի' = ի' :

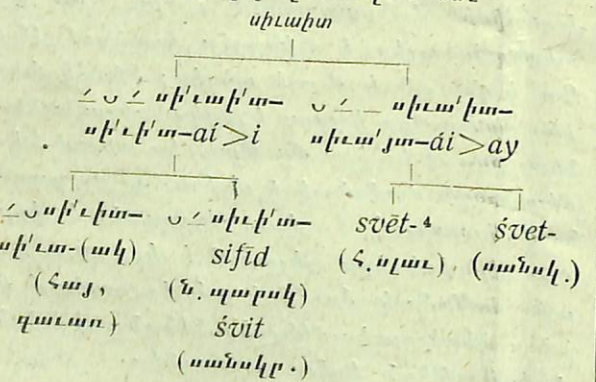
Ասածներին հիման վրայ կարելի է կազմել երկու տարաակ, որ ցոյց կը տան թէ ինչպէս միեւնոյն շեշտական օրէնքների ազդեցութեամբ եւ միեւնոյն հնչափոխութեան հիման վրայ օրինապէս կազմուած են մեր սպիտակ բառի կշիռները եւ տարբերակները: Ենթադրուած է, որ պէն երկու ձայնաւորի մէջ դարձած է լ (ν) շատ հին ժամանակ, որով ստացուած են երկու նախածեւ — *սիպախտակ եւ *սիւախտակ, այնուհետեւ այս ձեւերն ունեցած են լիովին զուգահեռ հոլովոյթ²:

Ահաւասիկ այդ տարաակները, որ ցուցադրական արժէք ունին:

1. Առաջին նախածեւ³

2. Երկրորդ հիմնական ձեւ

Հայերէն լեզուն երկվանկ բառերը շեշտուած է երկու տարազով երբ $\text{u} \sim \text{u}$ հա'րան, մա'նր. եւ երբ $\text{u} \sim \text{u}$ գոա'կ, կոա'կ: Այս երկրորդ տարազով շեշտուած է սիւտակ

² Սպիտակ բառի հնգեր. կշիռները տեսնել F. Kluge, Etym. Wört. d. Deut. Sprache, Weiss բառի տակ:

³ Առնուած էմ բարի բունը, ստանց ալ մասնիկի:

⁴ Հնդեւրոպական ai-ն սլաւ լեզուն ձայնազար-ծուած է ճիշտ հայերէնի նման երբ $\text{e} (\text{ե})$ եւ $\text{i} (\text{ի})$. Տես Փ. Ի. Кнауеръ-учедникъ Санскритск. языка, էջ 105.

ձեւը եւ տուած է իր սղուծը սլուա'կ, որ նոյնպէս կայ մեր բարբառներում:

Եզրակացութիւն.

1. Հայերէնի սպիտակ բառը փոխառութիւն չէ, այլ հնդեւրոպական ժառանգութեան ձեւափոխութիւնն է հայ միջավայրում: Պահպանական ձեւը չի կարող մեկնել մեր ունեցած տարբերակները:

2. Այս ձայնախումբը շեշտուած է երկու տարազով $\text{u} \sim \text{u}$ եւ $\text{u} \sim \text{u}$ եւ տալիս է երկու տարբեր արդիւնք. $\text{ai} > \text{ay} > \text{e}$ եւ $\text{ai} > \text{i}$:

Ն. ԱՂԱՅԻՆՅԱՅ

ՅԱՐԳԱՆՔ ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԻՆ

(Շարունակութիւն):

Բ.

Այնչափ մեծ էր հայ նահատակի՝ Տէր Կոմիտասի մահուան պարագաների թողած տպաւորութիւնն, որ երբ Հոռոմուս ստացուած է Ֆրանս. դեսպանի 1707 Նոյեմբ. 30 թուով պապին դրած նամակն եւ նամակին կցուած մանրամասն տեղեկագիրը, պապը կարգադրուած է յանձնել այդ գրութիւնները Հաւատոյ Տարածման Ժողովին (Պրոպագանտա): Եւ երբ 1708 Փետրուար 28ին Կարլ Վինալ Tremoille գեկուցում է կարգում այժմ մասին, Ժողովը որոշում է յանձնարարել Կ. Պոլսի լատին նուիրակի փոխանորդին, որ այս նահատակութեան վերաբերեալ բոլոր տեղեկութիւնները ժողովէ եւ տեղեկագիրը ուղարկէ, սովորական ձեւով (auctoritate ordinaria):

Միեւնոյն ժամանակ, Կ. Պոլսից հետո գհեւէ Հոռոմ եկող բոլոր վկաներն էլ հարցաքննուելով նրանց վկայութիւնները մանրամասն առեւտարուած են:

Ծէնքերի կամ «Արարողութիւնների կարգի նախական Ժողովը»¹⁰ (Congrégation des

¹⁰ Այսպիսի 11 Ժողով կամ Մբարանութիւն (Congregation) կայ Վատիկանում, որոնք կազմուած են Հոռոմական Եկեղեցու ամբողջ վարչական մեքենան, այնպէս ինչպէս աշխարհական պետութիւնների մէջ առանձին Departementները իրենց վրէժի գան վարչական «Ժողովների» սրբուհները են: Թաղը «Հարտայայտութիւն» սրբուհները են: Պապը «Հարտայայտութիւն» սրբուհները են: Պապը սովորաբար հաստատում է, բայց լինում են դէպքեր, երբ վերադարձնում է, առաջարկելով «վերադարձնել»: Յամենայն դէպս նրա վճիռը Այս կամ Ոչ — վերջնական է եւ անմիջապէս գործադրելի:

Rites) 1767ին, Կ. Պոլսից Monseigneur Joseph Rovoraniից ստացած տեղեկագրի հիման վրայ վճիռ է արձակուած, որ «հաստատուած համար Կ. Պոլսում նահատակուած հայ քահանայ Տէր Կոմիտաս Գեորգիանի համար երանացման դատ (procès) սկսուի»:

Այսպիսի գործերն ընդհանրապէս մեծ պոպուլարութեամբ, հետեւապէս եւ շատ դանդաղ են յառաջ դնում: Ուստի մի ժամանակ վերջը, հարկ է լինում որ Կ. Պոլսից, Եպիսկոպոսների, քահանաների եւ աշխարհականների ստորագրութեամբ մի հաւաքական աղերսագիր ուղարկուի Պիոս 2. պապին, որպէս զի հանդուցեալ վկայի դատը յառաջ տարուի: Այնու ամենայնիւ ընտելութիւնը տեսուած է ամբողջ 2 դար...: Միայն 1906ին է, որ նա նորից է յուզուած: Սակայն իսկապէս դատը բացուած է եւ մտքերը գրանով գրառուած են միայն 1915ից յետոյ, այսինքն երբ 1707ի նահատակի վրայ աւելանում են հարիւրաւորներ եւ հարաւորներ, միեւնոյն դահճի ձեռքով դրուած...:

Բայց մինչեւ այդ, Տէր Կոմիտասի դանախօնութեան եւ նահատակութեան խնդիրը լրագրական վճիռ ներք է դառնում: Կ. Պոլսի «Ժամանակ» երկշաբաթաթերթը 1867ին յօդուածներով մի ամբողջ շարք նուիրելով հանդուցեալի կենսագրութեան, այն տարօրինակ եզրակացութեան էր եկել թէ «Տէր Կոմիտասը իրաւ շար նախանձի եւ հակառակութեան դոհ դացած է, բայց ոչ երբէք հոռոմական եղած է»: Սպիտասանի բան մը միաբէն անցած է»: Սպիտակ թուղթն, ինչպէս ասում են, ամէն սեւաւ կը տանի իր վրայ...: Այդ անհեղեղ հղրակացութեան է դալիս յօդուածների հեղինակը գլխաւորաբար այն հիման վրայ թէ Տէր Կոմիտաս մի նամակ է գրել Սամաթիայի հայ եկեղեցու իր քահանայակից ընթիւններին, որտեղ յայտնում է թէ պղջացել է իր դաւանափոխութեան վրայ: Օրմանեան սրբազանն էլ իր Ազգապատումին մէջ (1913, էջ 2758) յիշում է այս նամակը: Բայց անտարբեր կերպով «Կոմիտաս ինքն ալ դրած նամակովը, որ Սամաթիայի 1869 տարւոյ իրադեհին այրած է, այլ զոր կարգացրուներ զեռ կենդանի են, որոշակի յայտարարած է թէ ինքը փրանկացեալ մը չէ եւ իւր վրայ վստահութիւն ներշնչելու համար խոստացած է աւագերիցութեան հրաժարել եւ

քարոզ չխօսել» եւ աւելացնում է թէ ինքն, Օրմանեան, չէ տեսած այդ նամակն այլ ոմն տ. Յովհ. Շահպաղեան, Սամաթիայ եկեղեցու աւագերէցը, 1909ին գրաւորապէս վկայել է թէ ինքը տեսել է ու կարդացել, որմանեանի այս երբ զեռ չէր այրուած: Օրմանեանի այս վկայութեան մէջ շատ ճիշդ է մի կետ. «Ինքը փրանկացեալ» չէ: Ոչ թէ միայն Տէր Կոմիտաս, այլ նրանից յառաջ էլ եւ նրանից կոմիտաս, այլ նրանից յառաջ էլ եւ նրանից յետոյ էլ բոլոր այն հայերն, որոնք իրենց կրօնական համոզմամբ Հոռոմական Եկեղեցուն են յարել, ասել ու կրկնել թէ իրենք փրանկ չեն եղած, իրենց ազգութիւնը չեն փոխած ինչպէս մեղադրում էին նրանց, այլ փոխած ինչպէս մեղադրում էին նրանց, այլ ձայն միշտ յայտարարել է նոյն իսկ դատարանում:

Այս «նամակի խնդիրը» մանրամասն ընկնել է վիեննայի Միլիթարեաններից հանդուցեալ Հ. Գրիգորիս վ. Գալեմբարեան, որի այս ձեռագիրը աշխատութիւնից քաղուած էմ հետեւեալ տեղեկութիւնները:

Այս նամակը կցուած է էջմիածնի 1794 թիւ (Նոր Յուլիան) Տէր Կոմիտասի ձեռագիր վկայարանութեանը, որ օրինակուած է 1841ին Կ. Պոլսում, ճամճի օղլու Յակոբ Գալի 1722ին գրած «Պատմութիւն նահատակութեան Տեառն Կոմիտասայ քահանայի Բիւզանդացւոյ» աշխատութիւնից, որ ունի Բիւզանդացւոյ Յորդորակ. «Եւ արդ եղբարք, այսպիսի Յորդորակ. «Եւ արդ եղբարք, զիարդ ոչ գովեսցուք զերանելի սուրբ այս, որ ի վեր է քան զգովութիւնս, զՏէր Կոմիտասն ասեմ, զգիտունս ի քահանայից եւ գիմաստունս ի վարդապետաց ասեմ...»: Այս բնագրին համանման է Ս. Ղազարի վանքի օրինակը, որ գրուած է 1708 Յուլիան 22ին, բայց այդպիսի նամակ չկայ մէջը: Հեղինակը, Յակոբ Գալի, ճամճի օղլու Տէր Կարապետի որդին է, այն քահանայի, որ նոյնպէս իրեն «Փրանկացեալ» գտնուած էր միեւնոյն բանտում եւ որին Տէր Կոմիտաս խոստովանուել է իր նահատակութիւնից յետոյ: Յակոբ Գալին էլ ուսում է առել Կ. Պոլսում լատին միսիոնարների դպրոցում եւ թարգման էր Շուեռական դեսպանի մօտ, Կ. Պոլսում:

Յառաջ եմ բերում այդ նամակն, այն ձեւով ինչպէս որ նա հրատարակութեան է տրուած: Նամակն ուղղուած է Սամաթիայի Ս. Գէորգ եկեղեցու քահանաներին, «աւա-